

CENTENAR OSKAR DAVIČO (1909-1989)

Octavia NEDELCU

Le surréalisme serbe est sans doute le plus expressif, le plus organisé et le plus représentatif mouvement littéraire moderne, étant le point culminant de l'avangarde. Ce courant qui a duré seulement quelques années (1928-1932) se transformera ultérieurement dans un mouvement littéraire totalement contraire en ce qui concerne l'attitude vers l'art, celui du réalisme socialiste. Le surréalisme français est le seul courant littéraire européen consonantique avec le surréalisme serbe dont les représentants ont collaboré et ont été présents dans leurs publications littéraires. Parmi les représentants du surréalisme serbe se compte aussi Oskar Davičo, le plus jeune, le plus fertile écrivain surréaliste serbe de grand valeur. Poète, romancier, essayiste, mémorialiste, Oskar Davičo a dépassé par son vaste oeuvre ses confrères par sa créativité, par la variété de ses créations et par l'influence majeure qu'il a eu envers sa génération. Cet article est un modeste hommage dédié à ce grand écrivain de la naissance duquel nous commémorons le centenaire.

Cuvinte cheie: le surréalisme serbe, avangarde, experiment, réalisme socialiste, Oskar Davičo

Mișcare de avangardă, reacționară față de dadaismul din care își are originile, suprarealismul se manifestă ca o viziune despre lume, fără a fi însă o filosofie. Cea mai importantă mișcare literară din Europa dintre cele două războaie mondiale, inițiată de André Breton (1924-1934), poetica suprarealismului se propune ca o doctrină coerentă care proclamă ocultarea simțurilor, a rațiunii și a conștiinței, folosind în scopuri creatoare chiar și negația ori revolta. Această mișcare literară a atras destui adepți din rândul personalităților cu o reputație artistică de invidiat, ca Lous Aragon, Paul Eluard, Salvador Dali, Antoine Artaud, Philippe Soupault ș.a.

Ca toate orientările literare moderne, de tipul -ismelor, și suprarealismul a luat naștere din revolta față de societate, față de valorile etice ale acesteia, din disprețul față de normele și convențiile sociale și de negare a culturii și literaturii tradiționale. Suprarealiștii descoperă modele în romanul gotic medieval, în romanticii germani, în Baudelaire, Rimbaud, Lautréamont, Mallarmé ori Appolinaire, iar psihanaliza lui Sigmund Freud, asocierile mentale libere, prin descoperile sale la nivelul subconștiinței, a reprezentat, fără îndoială, un important izvor de inspirație în operele suprarealiștilor de căutare a „cutiei negre” a conștiinței. Mai târziu, în perioada sociali-

zării suprarealismului, când acesta se focalizează pe angajarea literaturii în vederea demolării societății capitaliste, modelele filosofice devin Hegel și Marx.

Deși termenul de „suprrealism” a apărut înaintea mișcării propriu-zise, în subtitlul piesei de teatru al lui Guillaume Apollinaire, *Les mamelles de Térésias. Drame surréaliste*, André Breton este cel care definește suprarealismul în stil enciclopedic, în primul său *Manifest al suprarealismului* (1924):

Suprrealismul, subst., masc. – automatism psihic pur care își propune să exprime prin viu grai, prin scris, sau prin orice alt mod, funcționarea gândirii. Dicteu al gândirii lipsit de orice control al rațiunii, în afara oricăror preocupări estetice sau morale... Suprrealismul se întemeiază pe credința în realitatea superioară a anumitor forme de asociere neglijate până la el, în atotputernicia visului, în jocul dezinteresant al gândirii. El tinde să distrugă în mod definitiv toate mecanismele psihice substituindu-se lor în rezolvarea principalelor probleme ale vieții¹.

Dintre toate mișcările literare moderne din Serbia între cele două războaie mondiale, suprarealismul este, fără îndoială, cea mai expresivă, cea mai organizată și cea mai reprezentativă, fiind punctul culminant al avangardei literare sârbești și, în același timp, începutul transformării acestuia într-un model opus de literatură, o încercare de a abandona atitudinea estetică față de artă și a adopta una angajantă, în consonanță cu revoluția socială care era în curs. Suprrealismul este singura mișcare literară europeană care a luat naștere, a evoluat și s-a construit în Serbia în același timp când aceasta apărea în țara de origine, Franța. Relațiile dintre suprarealismul francez și cel sârb nu se limitează doar la influență. Se stabilește o colaborare strânsă, se fac schimburi de publicații și texte, respectiv se publică texte ale suprarealiștilor sârbi la Paris și invers. În Serbia, în planul ideilor, suprarealismul este orientat spre stânga cu aspirații social-revoluționare clar exprimate, cu simpatii evidente pentru Marea Revoluție din Octombrie și pentru Uniunea Sovietică. Suprrealismul sârb a adunat în jurul său creatori progresiști care au aderat mai târziu, atunci când această mișcare literară se stinge, la o literatură socială. Perioada suprarealismului sârb durează relativ puțin, între 1928-1932, dar acesta este extrem de fertil în planul creațiilor literare. Ia naștere din nucleul de scriitori care publică în revistele „Putevi” (Drumuri, 1922) și „Svedočanstva” (Mărturii, 1924). Este vorba de Marko Ristić, Rastko Petrović, Miloš Crnjanski, Milan Dedinac, Dušan Matić, Aleksandar Vučo ș.a. În textele acestora se exprimă credința în poezia onirică, în forța gândului și valoarea experimentului. Cel mai important text teoretic al suprarealismului sârb este *Nacrt za jednu fenomenologiju iracionalnog* (Proiect pentru o fenomenologie a iraționalului, 1931), semnat de Koča Popović și Marko Ristić. În același an apare revista „Nadrealizam danas” (Suprrealismul astăzi), în care colaborează și Oskar Davičo. După 1932, grupul de

¹ Cf. Nicolae Balotă, *Arte poetice ale secolului XX, Suprrealismul*, Ed. Minerva, București, 1976, p. 374.

scriitori suprarealiști se destramă, unii se dezic public de această mișcare, alții, ca Marko Ristić, ideologul suprarealismului sârb, rămân fideli acestuia, dar majoritatea aderă la literatura socială, muncitorească care va deveni realismul socialist. Cu toate acestea, foștii suprarealiști vor păstra multă vreme în creațiile lor destule elemente specifice acestui curent avangardist.

Cel mai tânăr, mai prolific, mai autentic și mai talentat scriitor din cercul suprarealiștilor sârbi a fost OSKAR DAVIČO (1909-1989), poet, romancier, eseist, autor de jurnale de călătorie, de proză memorialistică care și-a depășit confrății atât prin creativitate și varietate a operei sale, cât și prin influența majoră pe care a avut-o asupra generației de tineri poeți. Născut la Šabac, într-o cunoscută familie de evrei, Oskar Davičo și-a petrecut copilăria la Belgrad. Licențiat al Facultății de Litere din Belgrad, acesta își petrece primii ani de studii universitare la Paris, muncind din greu pentru a se întreține. La întoarcere a lucrat o perioadă ca profesor de liceu la Šibenik, Belgrad și Bihać. Perioada maturității sale intelectuale și poetice a fost marcată de activitatea sa de ilegalist în partidul comunist și de frecvente arestări și condamnări la închisoare. Condamnat la muncă silnică pentru apartenență la mișcarea comunistă, Davičo este deținut cinci ani în cele mai aspre închisori ale regimului monarhist, iar, în 1943, reușește să evadeze dintr-un lagăr de concentrare din Italia și intră în rândurile partizanilor iugoslavi. După eliberare, lucrează ca ziarist și devine una dintre figurile emblematice ale literaturii iugoslave. Este un participant înfocat al polemicilor literare, adulat și urât mai mult decât oricare dintre scriitorii vremii, preaslăvit de unii, controversat de alții, lider de opinie și model pentru cei tineri, sinonim cu tot ce este avangardist și modern în literatura iugoslavă, mai târziu atacat cu vehemență, contestat nu rareori de cei care l-au adulat odinioară, certat și în conflict cu mulți confrăți, obligat, în final să plece pentru o perioadă din mediul care l-a format.

La începutul activității sale literare, Davičo face parte din curentul suprarealist, așa încât dmirabilul simț al limbii și al metaforelor, caracteristic scrierilor sale, este contribuția licențelor poetice ale școlii.

A debutat de tânăr ca poet, încă de pe băncile liceului. În prima fază a creației sale de suprarealist a publicat trei volume de poezii și texte poetice: *Tragovi* (Urme, 1928), *Četiri strane sveta i tako dalje* (Cele patru puncte cardinale etc., 1930), un poem în proză, *Anatomija* (Anatomie, 1930), și textul *Položaj nadrealizma u društvenom procesu* (Situația suprarealismului în procesul social, 1932). În faza socială a creației sale a publicat trei volume: *Pesme* (Poeme, 1938), *Hana* (1939), *Višnja za zidom* (Vișinul din spatele zidului, 1950). În etapa neomodernistă, activitatea sa creatoare este cea mai prolifică și variată: publică mai mult de zece volume de poezii, dintre care menționăm: *Flora* (1955), *Kairos* (1959), *Snimci* (Înregistrări, 1963), *Pročitani jezik* (Limba citită, 1972).

În aceeași perioadă a publicat zece romane: *Pesma* (Poezia, 1952), *Beton i svici* (Beton și licurici, 1956), *Radni naslov beskraja* (Titlul provizoriu al infinitului, 1958),

un ciclu de cinci romane cu un titlu comun, *Robije* (Închisori, 1963-1971), *Gospodar zaborava* (Stăpânul uitării, 1981). A publicat, de asemenea, mai multe cărți de eseuri, jurnale de călătorie, proză polemică, memorialistică.

În lunga sa carieră literară de peste 30 de ani, Oskar Daviço a evoluat și s-a transformat în permanență, astfel încât cărțile sale din diferite faze de creație se deosebesc radical unele de celelalte. Astfel, poeziile și poemele în proză din faza suprarealistă pornesc de la eliberarea de constrângeri, convenții, reguli artistice care să degaje poezia de orice mijloace tehnice care o formează, de orice mijloace raționale întemeiate pe legi sau convenții consfințite prin tradiție, fiind încercări experimentale prin aplicarea dicteului automat. Cu toate acestea, asocierile inedite de cuvinte, umorul verbal, tehnica surprizei, jocurile de cuvinte, libertatea inconștientului, eul psihic al conștiinței individuale, scrierea automată, halucinația spontană, toate aceste modalități suprarealiste vor caracteriza întreaga sa operă indiferent de perioada de creație:

Dacă-mi dezbrac cămașa, umbra ei îmi va înfășura și pe mai departe trupul
Dacă ating paharul cu apă, umbrele se vor îneca, una câte una.

Dac-ar fi să beau din apa aceea, aș visa la nesfârșit
visul despre o altă ipostază a lumii.
Dacă nu și nu,
voi începe iarăși începutul.

Voi fi mai întâi larvă și crisalidă,
apoi pește, șopârlă, fiară
și, în sfârșit, copil.
Astfel, prin geamul meu fără zori
se va târî doar umbra lui, doar
umbra lui¹ (*Umbre*).

Expresia deplină a talentului său este evidentă în faza socială, când experiența sa poetică suprarealistă este pusă în slujba angajării revoluționare. „Daviço a coborât de pe Olimpul suprarealismului în poezia socială”, spunea un critic literar de stânga la apariția volumului de poezii *Pesme* (Poeme)². Aceasta era însă o poezie distinctă de cea înregimentată. Este o frescă a vremii, o cronică a timpului său, o autobiografie.

În lirica de dragoste a lui Oskar Daviço nu există nici urmă de implicații metafizice caracteristice poeziei tradiționale sârbe de la romantism la expresionism. Poetul este în stăpânirea eroticului și al senzualului, fascinat de femeie și feminitate, ca un principiu atotputernic al fertilității și nașterii. Ciclul de poezii *Hana* (16 la număr)

¹ Vezi *Antologia poeziei sârbe (sec. XIII-XX)*, în tălmăcirea lui Ioan Flora, Ed. Solstițiu, Satu-Mare, 2004, p. 91.

² Cf. Jovan Deretić, *Istorija srpske književnosti*, BIGZ, Belgrad, 1990, p.283.

constituie punctul culminant al acestei poezii senzoriale. Chipul Hanei nu are nimic din divinitatea sau misterul feminin al predecesorilor săi, ea este o orășeană. Poetul o întâlnește într-o băcănie, un ambient banal, prozaic, lipsit de poezie, identificând-o cu universul roadelor pământului care o înconjoară. Hana este întruchiparea abundenței, a senzorialului, a voluptății florei tropicale luxuriante. Deși este o poezie de dragoste, prezentă în toate antologiile de gen, este evident și motivul social: subiectul liric aparține unui alt univers social decât cel al Hanei, fiică de negustor bogat evreu, și anume, cel al săracilor, al flămânzilor. Hana este întruchiparea abundenței, a gurii pline în ochii tânărului adolescent sărac și flămând care se îndrăgostește pentru prima oară de această fată, descrisă inedit de poet:

Hana cu pupile de piper, cu șuvițe de vanilie
Cu degete ca de lumânări ce ard în sfeșnic...
Cui nu i-ar plăcea aceste mirodenii, acest belșug înfrunzit
Acea afumătoare de nas, acel piept: mare tălăzuitoare (*Hana*)¹.

Șirul metaforelor neobișnuite continuă: „zăpada ce fierbe”, „buze ce se dezbracă și care sunt fierbinți ca un cățeluș”, „dinți înaripați”. Răspunsul Hanei la declarația înfocată de dragoste este hiperbolizant cu imagini pasionale puternice, de dăruire absolută:

Oh, eu nu doresc nimic: absoarbe-mă până la sfârșit
Aspiră-mă în întregime, încorporează-mă în tine
Așa plină de țărână, de dese îmbrățișări
Ca zorii de zi pustii, atârnă-mă dezgolită.

Hana este un poem bitematic, marcat de două sentimente: cel de dragoste pasională pe de o parte și de puternică revoltă socială de cealaltă parte. Ambele sentimente sunt intense și furtunoase, întruchipate într-un limbaj amețitor de metafore, paradoxuri, hiperbole, cuvinte nou formate sub semnul apologiei realității, a opulenței, a senzorialului, a pasiunii, a frumuseții înainte de toate.

Deși a debutat ca romancier relativ târziu, fiind un scriitor deja format, prin valoarea romanelor sale, Oskar Davičo se numără printre cei mai buni romancieri, merituoși pentru revirimentul romanului iugoslav postbelic. Cele zece romane ale sale cuprind mai mult sau mai puțin același complex tematic: o istorie romanțată a mișcării comuniste iugoslave în perioada interbelică, în timpul celui de-al doilea război mondial și etapa postbelică, fără să descrie mișcarea în sine ci personalitățile revoluționarilor, frământările și zbuciumul lor. Aceștia se află tot timpul în situații limită de împliniri sau negații, fiind personaje impulsive, puternice, plini de energie vitală, luptători principiali.

¹ Oskar Davičo, *Hana*, Belgrad, 1951 (traducere proprie).

Romanul care a trasat noi căi în proza iugoslavă ce se scufundase în vârtoarea cenușie a prozei proletcultiste a fost primul său roman *Poezia*¹. În acest roman, Oskar Davičo ne introduce în procedeele romanului modern psihologic, cu monologuri interioare, pasaje descriptive și narative cu tentă lirică. Personajele polarizante ale acestui roman, Mića Ranović și Andrija Veković, primul un tânăr revoluționar, ascet care acceptă revoluția ca pe o religie, iar celălalt, în vârstă, poet, hedonist, amant de profesie, vede în aceasta triumful posibilităților creatoare ale omului, victoria vieții asupra morții. Dacă la începutul romanului aceste două personaje au atitudini opuse față de viață, revoluție și dragoste, în urma botezului focului revoluției, aceștia se vor apropia. Poetul cade în mâna siguranței, a gestapoului, este supus torturii psihice și fizice și nevoit să-și călească atitudinea abstractă despre revoluție într-una concretă. Tânărul cade în mrejele dragostei misterioasei Ane, uită de fanatismul ideologic și descoperă noul tărâm al iubirii și al pasiunii. Tânărul Mića organizează cu succes evadarea poetului care nu-și desăvârșise opera și nu apucase să scrie poezia vieții sale, eliberându-l, dar este ucis în această misiune.

Dintre toți romancierii anilor cincizeci ai secolului trecut, Oskar Davičo experimentează cel mai mult cu personajele, tehnica romanescă, stilul și compoziția romanului. În romanul *Poezia* scriitorul se folosește de ceea ce singur denuște a fi „dramaturgia vieții lăuntrice”, adică pornește de la un moment al narațiunii urmărind ceea ce s-a întâmplat, ceea ce se va întâmpla sau ceea ce s-ar fi putut întâmpla în desfășurarea acțiunii, astfel încât nu de puține ori cititorul se îndoiește de veridicitatea faptelor narațiunii. Experimentele scriitorului sunt de natură suprarealistă, deși aceste exemple sunt rare. De pildă jocul dintre poetul Veković și Ana de a purta un dialog fără noimă sub imperiul dicteului subconștientului:

- Vă plac coacăzele, domnule?
- Da, oftă Veković, îmi plac coacăzele în aspic de bucurie neagră. Se zice că sunt bune pentru sufletele leneșe.
- Știu, dragă domnule, dar negrii sunt în concediu. Toate zâmbetele sunt la serviciu. (...)
- Atunci plec! Se supără brusc Veković. Am cerut stele negre de la șaispezece conștiințe, nu supă uscată în palma goală. Ce să fac cu ea?
- Nu pleca, jupâne dragă, am să-ți prepar cu ochii mei roșii vânatul acrișoarei tale disperări. Cu o franzeluță de plămân e foarte bună².

Deși procedeele lui Oskar Davičo sunt importante și interesante, forța reală a romanelor sale nu constă în suprarealitate, nici în experiment și ipotetic, ci în realitate și poezie, căci poezia se re-crează neconținut, asemenea păsării Phoenix, din propria-i imolare, dezagregarea fiind urmată de o recompunere subsecventă și continuă.

¹ Oskar Davičo, *Poezia*, în românește de Gellu Naum și Dorin Gămulescu, Ed. Univers, București, 1970.

² *Idem*, p. 125-126.